

УДК 047.31 + 811.161.2

**ПЛЕНУМ НАУКОВОЇ РАДИ
“УКРАЇНСЬКА МОВА”
«УКРАЇНСЬКА ДІАЛЕКТНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ
НА ТЛІ ЛЕКСИКОЛОГІЧНИХ
ТА ЛІНГВОГЕОГРАФІЧНИХ СТУДІЙ»**

29 листопада 2013 року в Інституті української мови НАН України відбувся Пленум Наукової ради “Українська мова” на тему “Українська діалектна лексикографія на тлі лексикологічних та лінгвогеографічних студій”. Центральною проблемою Пленуму вибрано українську діалектну лексикографію — упорядкування та презентацію діалектної лексики в спеціальному форматі — словникові. Актуальність зібрання зумовлена численними теоретичними та практичними проблемами, необхідністю обмінятися досвідом щодо методів, прийомів фіксації діалектного матеріалу, його опрацювання, а також станом української діалектної лексикографії, яка через об’єктивні причини не є і не може бути ідеальною, оскільки завжди зростають потреби користувачів.

У засіданні взяли участь члени Наукової ради та завідувачі, професори кафедр української мови вишів багатьох міст України: Тернополя, Львова, Івано-Франківська, Одеси, Рівного, Кам’янця-Подільського, Луганська, Чернівців, Черкас, Тирасполя, Кіровограда, Вінниці, Умані, Слов’янська, Києва.

Відкрив зустріч голова Наукової ради “Українська мова”, директор Інституту української мови НАН України, д. ф. н., проф. П.Ю. Гриценко, який у вступному слові привітав усіх присутніх з початком роботи Пленуму, на-

© Г. С. КОБИРИНКА, Н. О. ЯЦЕНКО, 2014

голосивши на важливості цього зібрання й усвідомлення того, що діалектна лексикографія — це частина загальної лексикографії як розгалуженого напрямку лінгвістики. У виступі підкреслено значення положення про цілість мови з її різними формами існування — літературний стандарт, територіальний, соціальний, діалектний, професійний, що передбачає дослідження не тільки літературної мови, а й територіальних діалектів, з яких виросла свого часу літературна мова, з якими тісно пов'язані відомі співтворці літературної мови — письменники і лінгвісти, які унормовують літературний стандарт. Водночас застережено мовознавців від недопустимих упереджених оцінок у ставленні до діалектів як нижчого рангу стосовно літературної мови, адже лише синтез усіх форм загальнонародної мови забезпечує цілість і глибину вивчення мови в синхронії і діахронії. У виступі підкреслено й значущість діяльності діалектологів-лексикографів, адже, якщо словники літературної мови визначають нормативне, те, що єднає весь наш народ у висококультурну націю, то діалектні словники — це те джерело інформації, яке буде показувати наші витoki, глибину нашу, нашу історичну і культурну пам'ять, наші зв'язки у слов'янському світі, і тому до створення таких словників нас закликає саме життя.

У доповіді “Сучасна діалектна лексикографія: динаміка змісту і форми словників” П.Ю. Гриценко зосередив увагу науковців на особливостях діалектної лексикографії — методиці укладання, різноманітності жанрової специфіки, формування реєстру словників, на складності збирання й опрацювання зібраного матеріалу, оскільки дослідники-діалектологи поставлені перед необхідністю пошуку теоретичних засад, методик та прийомів аналізу частіше і більшою мірою, ніж дослідники літературної мови; багатство і широта мовних явищ, які є в діалектах, у десятки разів перебивають ту кількість мовних одиниць, які є і з якими працюють дослідники літературної мови. Доповідач підкреслив, що переплетення синхронного й діахронного в просторі і часі є типовими в сучасних діалектологічних студіях, саме тому діалектологічне дослідження значно ускладненіше і багатомірніше, ніж дослідження літературного стандарту.

Наголосивши на різності діалектних словників, які можуть бути завужені до окремої тематичної групи, словники окремих типів номінативних одиниць, словники синонімічні, антонімічні тощо, словники окремої говірки, окремого носія, особливу увагу П.Ю. Гриценко звернув на реконструктивні словники (зокрема, такими є “Матеріали до словника лемківських говірок (дієслівна лексика)”, над якими працює С.Є. Панцьо, “Словники з пам'яті..”).

Водночас у виступі вказано й на недоліки опублікованих діалектних словників — неповнота реєстру, географії, паспортизації, семантичної, граматичної характеристик лексеми, помилкова орієнтація в говірковій системі тільки на вузькодіалектне явище. Підкреслено, що подавання семантики має бути докладним, лапідарним з локалізацією мовних одиниць, адже практика користування діалектними словниками

засвідчує високу довіру до географічних характеристик, переводячи їх у характеристики квантитативні. Концептуальною засадою в укладанні діалектних лексикографічних праць, на думку П.Ю. Гриценка, має бути використання всіх доступних джерел лінгвальної інформації, а особливо — словників літературної мови, які є продуктом діяльності великих фахових наукових колективів.

За останні півстоліття опубліковано понад 20 діалектних словників, у яких репрезентовано лексику різних тематичних груп, переважно представлено найдавніші шари лексики (назви житла, одягу, народної медицини, обрядові назви та ін.), констатувала к. ф. н. **В.В. Леснова (Луганськ)** — **“Діалектні тематичні словники: реєстр і семантика”**. Однак і сьогодні актуальними є питання щодо добору матеріалу до словників, інформативності ілюстративного матеріалу, наведеного в словникових статтях.

Саме тому науковці звернули увагу на методику, принципи укладання реєстру, специфіку тлумачення й локалізації лексем. Зокрема, д. ф. н., проф. **Г.І. Мартинова (Черкаси)** — **“Словник середньонаддніпрянського діалекту: специфіка реєстру та проблема його повноти представлення”**, поділившись планами на майбутнє — видати короткий Словник середньонаддніпрянського говору, що міститиме найвиразніші його лексичні особливості — звернула увагу на формування реєстру такого словника, доцільності залучення слів, що відрізняються від літературнонормативних лексичним, словотвірним, фонетичним, акцентним, граматичним оформленням і семантикою, та номінації, пов’язані з побутом, особливостями господарювання, народними промислами, звичаями, віруваннями середньонаддніпрянців, хоч вони й стали надбаннями літературної мови. Важливо, що принципом укладання словника обрано зв’язні тексти. Авторка переконана, що така методика вможливить подати різні тематичні групи лексики й розглядати слово в комплексі лексичного значення, граматичних характеристик і стилістичної функції.

Актуальність записів зв’язних текстів говіркового мовлення, які є надійним джерелом для наукових праць у цілому, підкреслила і д. ф. н., проф. **К.Д. Глуховцева (Луганськ)** — **“Узуальні та okazіональні діалектні явища в системі говірки”**. У доповіді звернено увагу й на лексикографічну репрезентацію okazіональних мовних явищ, які наявні в діалектному тексті, зокрема проілюстровано okazіоналізми, характерні для однієї дискурсивної мовної особистості, для мовної спільноти однієї говірки, для сукупності говірок загалом.

Як подавати ілюстративний матеріал у діалектних словниках, зокрема цитати-речення та цитати-тексти, приклади, записані із живого мовлення та змодельовані автором словника, поділилася досвідом к. ф. н. **Н.В. Хобзей (Львів)** — **“Діалектний словник: ілюстративний супровід презентації семантики лексеми”**. Про повноту подання інформації та чіткість паспортизації фразем у фразеологічних словниках українських говірок, про активне варіювання фразем в ареальній проекції на всіх мовних рівнях

доповіла к. ф. н. **Н.Д. Коваленко (Кам'янець-Подільський)** — “Українська діалектна фразеографія: стан і завдання опрацювання”.

На Пленумі українські діалектологи висвітлювали також стан і перспективи регіональної лексикографії. Про Словники подільських говірок та способи репрезентації діалектної лексики доповіли к. ф. н. **Т.М. Тищенко (Умань)**, **І.В. Гороф'янюк (Вінниця)** — “Сучасні словники подільських говірок: способи репрезентації діалектної лексики” та к. ф. н. **Б.О. Коваленко (Кам'янець-Подільський)** — “Лексика подільського говору в лексикографічних працях”. Окреслено також і першочергове завдання подільських мовознавців — створення Словника подільського говору. Ступінь лексикографічної репрезентації північноукраїнського наріччя загалом та середньополіського діалекту зокрема впродовж ХХ — початку ХХІ ст. проаналізувала к.ф.н. **Г.І. Гримашевич (Житомир)** — “Словник середньополіського діалекту: спадщина професора М.В. Никончука та її розвиток у студіях житомирської школи”. Водночас аргументовано необхідність укладання зведеного Словника поліських говорів за виданими лексикографічними працями українських та білоруських діалектологів, рукописною картотекою М.В. Никончука, а також нових діалектних матеріалів. Перспектива такого зіставного дослідження в різночасовому зрізі є очевидною — динаміка лексичної системи цього діалектного континууму.

Про тематично й ареально нерівномірне представлення лексики й семантики української діалектної мови в регіональних лінгвогеографічних працях констатувала к. ф. н. **Т.В. Щербина (Черкаси)** — “Представлення лексики в регіональних атласах української мови”. Причинами такої ситуації визначено різні лінгвістичні й позамовні чинники, зокрема: різночасове формування діалектних утворень, особливості денотата; неоднакові мета й завдання, які ставлять перед собою укладачі регіональних атласів.

Актуальну й цікаву ідею щодо прийому реалізації та створення комплексного лінгвогеографічного дослідження — Атласу говірок Івано-Франківщини, який би сприяв обов'язковій перевірці лексикографічних даних крізь призму лінгвогеографії, тобто трансформації лексикографічного підходу в лінгвогеографічний, висловив к. ф. н. **М.В. Бігусяк (Івано-Франківськ)** — “Лексика Підкарпаття: завдання і прийоми лексикографічного опрацювання”. Підкреслено, що попри довготривалу історію дослідження говірок Прикарпаття ще далеко до цілісного й вичерпного вивчення говірок цього краю. Саме неповнота лінгвістичної інформації спонукає до створення сучасної інформаційної бази про діалектну диференціацію говірок цього полідіалектного ареалу. Водночас проаналізовано науковий доробок мовознавців Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, які працюють над укладанням словника “Гуцульська діалектна лексика в українській художній мові”.

На Пленумі відбулася презентація діалектних лексикографічних праць. Нові діалектні словники представили: **Н.В. Хобзей (Львів)** —

“Гуцульський лексикон», С.Є. Панцьо (Тернопіль) — “Фразеологічний словник лемківських говірок”, “Фразеологізми у творах Б. Лепкого”, В.В. Леснова (Луганськ) — “Словник східнолободжанських говірок”, К.Д. Глуховцева (Луганськ) — І.Я. Глуховцева “Словник модифікованих фразеологізмів”, Г.М. Вокальчук (Рівне) — електронний ресурс поетичних неолексем, Н.В. Кирилкова “Словник волинських фразеологізмів”, М.Л. Дружинець (Одеса) — “Словник українських говорів Одещини”, Т.М. Тищенко (Умань) — “Лексика бджільництва Східного Поділля”, “Східноподільський родинний обряд: лексикографічний і текстовий опис”, Г. Березовська “Словник назв одягу та взуття у східноподільських говірках”, В. Швець “Лексика традиційного різьблення Уманщини”, І.В. Гороф’янюк “Ботанічна лексика центральноподільських говірок”.

Із заключним словом про роботу Пленуму виступив директор Інституту української мови НАН України, д. ф. н., проф. П. Ю. Гриценко, який високо оцінив виголошені доповіді й наголосив на актуальності та перспективах окресленої проблематики.

У обговоренні доповідей узяли участь чл.-кор. НАН України, д. ф. н., проф. В.В. Німчук, к. ф. н., доц. М.Л. Дружинець, к. ф. н., доц. С.Л. Ковтюх, які підкреслили:

1) серед різноманітних джерел мовної інформації лише діалекти й писемні пам’ятки здатні суттєво змінити обсяг і глибину знань про мову, її структуру, моделі функціонування та генезу;

2) діалекти зберігають у своїй структурі відгомони попередніх епох розвитку мови, незнищену енергію й досконалість мовотворення багатомільйонного народу.

Автентичне мовлення діалектоносіїв, зафіксоване в різноманітних текстах, — не лише неоціненне джерело якісно нових свідчень про діалекти, а й лист у вічність кожного інформанта: з відстані часу вишукані у своїй простоті й чисті думками-помислами оповіді стануть в один ряд із *Повістю минулих літ* та *Словом о полку Ігоревім*.

На Пленумі Наукової ради “Українська мова” ухвалили:

Мовознавцям позбавитися упереджених оцінок у ставленні до діалектів як нижчого рангу стосовно літературної мови, а сприймати діалекти як інший страт на тлі літературного стандарту.

Науковій раді “Українська мова” скоординувати зусилля фахівців Інституту української мови НАН України, кафедр вищих навчальних закладів України на подальшу співпрацю в збиранні діалектного матеріалу та вдосконаленні теоретичних засад укладання діалектних словників.

Викладачам університетів активізувати заохочувальну роботу серед студентів вищів щодо відшукування ендемізмів, раритетів, які в подальшому можуть увійти до реєстру словників.

Паспортизувати всі матеріали, записані студентами в говірках, що забезпечить надійність матеріалу й уможливить впровадити їх у науковий обіг. Створювати локальні діалектофонди й текстофонди в університетах.

Активізувати видання регіональних лексикографічних праць, зосередивши особливу увагу на електронних виданнях цих праць.

Розширити використання на кафедрах вишів сучасних технологій в опрацюванні діалектних текстів для конвертування здобутої інформації в лексикографічний формат.

Знаходити зони українського діалектного континууму, який зазнає редукції.

Укладачам діалектних словників намагатися забезпечити якнайповніший реєстр, вичерпність семантики і точність у відтворенні географії кожного слова.

В укладанні діалектних словників спиратися на емпіричну базу, методику і практичний досвід словників літературної мови, істориків-лексикографів.

Забезпечувати координацію і взаємообмін досвідом тих, хто працює в галузі літературної і діалектної лексикографії, адже діалектна лексикографія — це частина лексикографії загальної як розгалуженого напрямку лінгвістики.

На Пленумі прозвучала також інформація про схвалені Науковою радою “Українська мова” теми докторських та кандидатських дисертацій (д. ф. н., проф. К.Г. Городенська, к.ф.н. Н.О. Яценко).

Галина КОБИРИНКА, Ніна ЯЦЕНКО (м. Київ)

Статтю отримано 11.02.2014.

Galyna Kobyrnka, Nina Yatsenko

Kyiv

PLENARY SESSION OF THE SCIENTIFIC
COUNCIL “UKRAINIAN LANGUAGE”
“UKRAINIAN DIALECT LEXICOGRAPHY IN THE BACKGROUND
AND LEXICOGRAPHICAL LINGOGEOGRAPHICAL STUDIES”

(November 29, 2013, Kyiv)